

ARAŐTIRMA SERİSİ No.148

Kişilik

KİŞİLİK

İnsan-Kişi-Birey zincirinin son halkası 'kişilik' tir. Buna göre, 'insan' ile 'kişi' ve 'birey' kavramları genelde her ne kadar eşanlamlı olarak kullanılıyorsa da, yine de kişiliğe doğru bir gelişme sürecini işaret ettikleri kabul edilmiştir. Böylece, kendi öz varlığını (benlik) kazanmış ve kendisini tanımlama yeteneğini ortaya koymuş olan kişinin, artık bir toplumun yetkin bir üyesi olarak bireyleştiği de kabul edilmiştir. Hiç kuşkusuz kişiye 'birey' özelliği kazandıran etmenler topluca 'kişilik' adını alacaklardır. Gerçekten kişilik, bireyin kendi açısından fizyolojik, zihinsel (bellek ve düşünsel yeti) ve tinsel (ruhsal) özellikleri hakkındaki bilgisidir.

Örnekler, insanların davranışları, duyguları ve düşünceleri bakımından birbirlerinden farklı olduklarını göstermektedir. Kişilik hakkında yapılmış diğer tanımlar, hem kişilik kavramına ve hem de bu temel özelliğe ışık tutması bakımından yararlıdır:

Kişilik, bireyleri kendilerine özgü özelliklerinin ve bu özellikler arasındaki ilişkilerin, yani kişinin diğer insanlara ve durumlara uyum gösterme yollarının incelenmesini kapsayan bir kavram olarak düşünülmelidir.

Kişilik, bir insanın bütün ilgilerini; niteliklerini; yeteneklerini; konuşma tarzının, dış görünümünün ve çevresine uyum tarzının özelliklerini özetleyen bir kavramdır. Ancak, her kişilik kendisine özgü bir bütünlük oluşturur.

Bir insanın, öğeleri arasında uyumlu bir bütünlük bulunan psikolojik özelliklerinin kişiye özgü olarak örgütlenmesi ile 'kişilik' oluşur insan davranışlarında zamanla değişiklik olsa bile, duygu ve düşüncelerini oluşturan ve onu diğer insanlardan ayıran bu yapı görece olarak süreklilik gösterir.

Tanımlarda;

- çevreye uyum tarzı,
- bir tek kişiye özgü düşünsel bütünlük,

gibi iki temel özellik açıkça görülmektedir. Dolayısı ile, insanın öncelikle kendisi açısından kişiliği ve birde başkaları açısından kişiliği vardır. Kişiliğin bu ikinci yanı da, hiç kuşkusuz, insanın toplum içindeki ilişkilerine ve üstlendiği rollere bağlıdır. Böylece, kişiliğin, yalnızca 'Allah Vergisi' bir 'veri' olmadığı, aynı zamanda çevre verileri ile bütünleştiği ve biçimlendiği anlaşılmaktadır. Bu durumda, kişiliği hangi etmenlerin oluşturduğu sorusu öncelikle yanıtlanmalıdır.

1) Kişiliği Belirleyen Etmenler

Daha sonra ele alınacak olan kuramsal yaklaşımlarda çeşitlenecekse de, kişiliği oluşturan ve biçimlendiren, etkileyen etmenler dört ana grup altında toplanabilir:

a) Biyolojik yapı: insanın, boyu, ağırlığı, sağlığı, güzelliği yada kusurları, bedensel sistemleri ve çalışma biçimleri, kalıtım.

b) işlev: Bireyin aile ve toplum içindeki yada çalışma alanı ile ilgili rolü/rolleri ve görevi/görevleri.

c) Yetenek: Rol/ler yada görev/ler alan bireyin enerjisi, arzusu, hırsı, alışkanlıkları, huyları, direnme gücü yada dayanıklılığı, zekası, analiz ve sentez gücü.

d) Toplumsal özellikler: Kişinin içinde yaşadığı toplumun yaşam görüşü, ahlak anlayışı, kültür düzeyi, din ve ahlak anlayışı, örgütlenmesi (kurumlaşması), endüstrileşme düzeyi, iletişim olanakları vb.

Yukarıdaki etmen grupları gözden geçirildiğinde, kişiliğin, ne yalnızca bedensel özelliklere ne de yalnızca çevre verilerine bağlı olduğu kolayca görülür. Kişilik, tüm bu etmenlerin topluca doğurduğu öznel bir bütünlüktür. Tersine bir deyişle, bu öznel bütünlük kişinin düşünce, duygu ve davranışlarına da farklılık getiren ve böylece kişiye başkalarından farklı nitelikler kazandıran bir olgudur ve 'kişilik' adını alır.

2) Kişilik-Karakter İltisi

Karakter, insanın doğuştan yapısında var olan ve çevre koşullarına bağlı olarak ortaya çıkan eğilimlerin tümüdür. Bu durumda karakter, insanın biyolojik yapısını temel veri olarak kabul eden bir kavramdır. Kişinin doğuştan kazandığı organik yapı (dolaşım, sindirim ve sinir sistemleri, salgı bezlerinin oluşumu ve çalışması), zekası, doğuştan gelen psikolojik hazırlıkları (huyları, dikkat, bellek ve düş gücü) onun yaşamı boyunca varlıklarını sürdüren 'kişiye özgü' (öznel) niteliklerdir. Böylece karakterin, kişiliğin ayrılmaz ve sağlam bir yanını oluşturduğu söylenebilir. Kişiliğin 'değişebilir' özellik taşımasına karşın karakter göresel olarak 'değişmez' ve 'sürekli' dir. Bu nedenle karakter, kişiliğin bir tür iskeleti olarak tanımlanabilir. Karakter ve kişilik kavramlarının sık sık ve 'doğal olarak' karıştırılmasının nedeni budur. (Bkz.: Şekil: 12)

Karakter'i oluşturan öğelerin de nicelik ve nitelikleri kişiden kişiye farklıdır. Bununla birlikte, karakter kavramına birey düzeyinde yaklaşıldığında karakterin bireysel bir bağımsız değişken, kişiliğin de yine bireysel bir bağımlı değişken olduğu açıkça görülmektedir. Örneğin, iyi yada kötü huylu olmak,

iyimserlik-kötümserlik, sıcakkanlılık-soğukkanlılık, alınganlık-yüzsüzlük, girişkenlik-çekingenlik, yaratıcılık-duraganlık gibi özellikler karakter tabanını oluştururken kişilik bu taban üzerinde gelişen bir bağımlı değişkendir. Yani kişi, karakter özelliklerini ve eğilimlerini 'kişilik' adı verilen 'kendisine özgü' bir yapılanma içinde çevreye uydurur. Daha geniş bir ifade ile, doğuştan gelen ve karakter adını alan verilerin, kişilik adı verilen ve sonradan kazanılan özelliklerle yeniden düzenlendiği ve insanı "kendisine özgü özellikler taşıyan" (diğerlerinden farklı) bir yapıya soktuğu kabul edilmelidir. Böylece, kişiliğin temel özelliklerine de yeniden ışık tutulmuştur.

3) Kişilik Özellikleri

Kişilik kavramı, etmenleri ve ilintileri ile ilgili açıklamalar, gerçekten bu kavramın belli başlı özelliklerinin de belirlenmesini kolaylaştırmaktadır. Bu özellikler topluca aşağıdaki gibi sıralanabilir:

a) Doğuştan kazanılan ve biyolojik yapıya oturan ayrıcalıklı bir sistemler örüntüsü, 'karakter' in yapı taşları olarak her kişiliğin temelinde yer almaktadır. Diğer bir deyişle, kişilik, karakterden kaynaklanır.

b) Kişilik, karakter unsurları ile sonradan çevreden edinilen eğilimlerin bir bütünüdür.

c) Kişilik, söz konusu temel unsurların kişinin bulunduğu ortama göre biçimlendiği sosyo-psikolojik bir olgudur. Diğer bir deyişle, kişilik, karakter ve eğilimlerin çevre koşullarına uydurularak yoğunlaşması ile ortaya çıkar.

d) Kişilik, bu temel kişilik unsurlarının yeniden düzenlenmesi ile somutlaşır ve gözlemlenebilir. Bu nedenle, bir davranışlar toplamı biçiminde ifade edilir.

e) Kişilik, belli bir zaman dilimi içindeki davranışlar bütünüdür.

f) Düzenleme, uyma-uyumlaştırma, yoğurma ve biçimlendirme kişiden kişiye farklıdır. Dolayısı ile kişilik kavramı öznel (kişiye özgü) dir.

Bu son özellik, hiç kuşkusuz, sosyal-psikoloji açısından kişiliğin en zorlu, en umut kırıcı, hatta en yıldırıcı özelliğini işaret etmektedir. Gerçekten; parmak izlerinden biyolojik sistemlerine, cinslerine ve yaşlarına; düşünsel sistemlerinden algı, hırs, yetenek, yaratıcılık ve bunları besleyen çevre verilerine kadar uzatılabilecek bir dizi etmenle her birinin farklılaştığı açıkça görülen insanların, kişilikleri de sayıları kadar çeşitlenmektedir. Kişiliklerdeki farklılığı oluşturan nedenlere bu aşamada özellikle eğilmek, bu yüzden kaçınılmaz olur.

4) Kişiliği Farklılaştıran Nedenler

Bu bölümün ikinci alt başlığı kapsamında ele alınan 'Algılama' konusu içinde ve 'Algılayıcının Özellikleri' arasında kuşkusuz bireyleri farklılaştıran bazı öğelere de yer verilmiştir. Ancak, o bölümdeki

yaklaşım kişiliği değişmez bir taban veri olarak kabul etmektedir. Oysa, bireyin algıladığı sayısız uyarıcının, her algılama olayında onun kişiliği üzerinde etkin olduğu bir gerçektir. Algılama durmadığına göre, bu sürekli yenilenmenin de temelinde yer alan asal unsurun incelenmesi daha doğrudur. Çünkü, algılamayı da gerçekte sürekli bir biçimde farklılaştıran bu temel unsurdur. Algılamayı farklılaştıran özellikler ile kişiliği farklılaştıran özellikler arasındaki benzerliklerin temelinde bu içice geçmişlik yatmaktadır.

a) Fizyolojik Gelişim Farkları

aa) Doğum Öncesi Farkları

Döllenme ile oluşan organizma, hem ananın ve hem de babanın kromozomlarını (ve kuşkusuz, her kromozomdaki sayısız genlerini) taşımakla beraber yeni bir oluşumdur. Diğer bir deyişle, yumurtanın döllenmesi ile birlikte oluşan yeni organizma daha dölüt devresinde (ilk iki hafta) ana-babadan gelen kromozom zincirleri ve her zincirdeki sayısız genler arasında gerçekleşen yoğun bir etkileşimin sonucudur, ilk anlardan itibaren başlayan bu etkileşim dölüt devresinde tamamlanır ve yeni kromozom zincirleri ve yeni genler oluşur, işte bu oluşum sırasında ananın ve/yada babanın kromozom ve genlerinden bazılarının diğerlerine egemen yada baskın olmasından ötürü ana-baba özelliklerinin de (anaya-babaya benzerlikler-soyaçekim) alınmasına karşın; 3. haftaya embriyon biçiminde giren dölüt artık, rastlantılarla oluşmuş ve başkalarına benzemeyen yeni ve farklı bir canlıdır.

Öte yandan, bu konuda yapılan son çalışmalar hem bu mekanizmanın işleyişine ve hem de fizyolojik farklılaşmanın rastlantısal çok boyutluluğuna daha ayrıntılı biçimde ışık tutmaktadır. Diğer bir deyişle, döllenme için biraraya gelmiş olan erkek ve dişi hücrelerindeki genlerin de yeni genlerin de yapılaşma süreçleri aydınlatılmış bulunmaktadır.

Daha başlangıçta karşı karşıya gelen sperm ve yumurta (ana-babanın içinde bulunduğu ortam-havanın ısısı, nemi vb. ile o andaki psikolojik yapıları da birer farklılaştırıcı etmen olarak dikkate alınmalıdır), iki ayrı hücre olarak içinde baba-ana özelliklerini taşıyan kromozomları ve her kromozomdaki sayısız genleri de bulunduran birer organizmadır. Ancak, her iki hücredeki bu farklı genleri oluşturan bir başka maddecik daha vardır. Birbirine benzer yada benzemez sayısız atomdan oluşan ve binlerce sayıdaki bu moleküllere Deoksiribonükleik Asit (DNA) adı verilmektedir.

Bu asitler, hem hücre işlevlerini ve hem de üremesini denetleyen genleri oluşturmaktadırlar, işte bu aşama sırasında hem ilk iki hücre içindeki ve hem de döllenme ile oluşan yeni hücre içindeki sayısız işlevlerin sürdürülebilmesi için gerekli olan aktivitelerin onaylandığı hücre bölümü olan sitoplazma devreye girer ve hangi proteinin hangi aminoasitlerin sentezi olacağına 'Genetik Kod' adı verilen bir içerik dizilimine uygun olarak karar verir. DNA asitlerini ilkel tuzlara dönüştürecek bazların içeriklerinin bile farklı dizilim gösterdiği dikkate alınır, genlerdeki farklılaşma daha kolay algılanabilir.

Diğer yandan, geni oluşturan DNA molekülü Ribonükleik Asit (RNA) denilen bir başka molekülün yapımını da denetlemektedir. Bu molekül, gen molekülüne çok benzemekle beraber genetik kodun taşınarak kullanılmasında rol oynamaktadır. Böylece, DNA' daki genetik kod üretimi yine DNA tarafından yapılan RNA molekülüne aktarılarak protein sentez sürecinin bu programa göre tanımlanması sağlanmaktadır. Doğada ise, birbirinin tıpkı-aynı iki program bulunmamaktadır. Nitekim, hücre çekirdeğinde 100.000 farklı tipte gen bulunduğundan her hücre çok sayıda ve farklı tipte protein üretme yeteneğine sahiptir. Diğer bir deyişle, her hücrenin kimliği sentez edebildiği proteinin yapısına göre farklılaşır.

Bu ilk aşamada göreceli olarak iki ayrı hücre arasında benzerlikler bulunsa bile, bunu izleyen ve ilk hücrenin sayısız bölünmesi ile oluşan dölütteki her yeni hücrenin bir önceki hücreden gitgide farklılaştığı böylece birbirlerinden çok farklı işlevlere sahip farklı hücrelerin belirdiği unutulmamalıdır. Kaldı ki, hücre bölünmesinin nicelik ve niteliği de hücre içinde yer alan enerjinin (ATP-Adenozin trifosfat yada ATP' ye benzeyen diğer yüksek enerjili fosfat bileşikleri) nicelik ve niteliğine bağlıdır.

Doğum öncesi için yapılan bu son açıklama, daha sonra ergin insan biçimi alacak olan bu yeni organizmanın hem dölüt (ilk iki hafta), hem embriyon (daha sonraki 8 hafta) ve hem de fetüs (döllenmenin 10. haftasından itibaren) aşamalarında beslenme nicelik ve niteliğinin de ayrı bir farklılaşma nedeni olabileceğini işaret eder. Gerçekten, ana karnındaki çocuk kendisine gerekli olan besini (enerjiyi) dölyatağına bağlı kanallardan almaktadır. Ananın yetersiz beslenmesi, hiç kuşkusuz çocuğun da yetersiz beslenmesi, anlamına gelmektedir. Yeterli beslenen kadınların çocuklarının genel olarak hastalıklara karşı daha dayanıklı, daha boylu-boslu oldukları; yetersiz beslenen kadınların çocuklarının ise, bunun tam tersi özellikler gösterdikleri görülmüştür.

Diğer yandan, ananın hasta, alkolik yada uyuşturucu madde bağımlısı olması; gereksiz ilaçlar alması yada sigara içmesi; gebelik sırasında aşırı kaygı ve sinirlilik göstermesi, embriyon aşamasından sonraki fetüs devresinde çocuğun da tepki vermesine neden olmaktadır. Bu tepkiler daha sonra da sürmektedir. Bu durumda; ananın gebelik süresince içinde bulunduğu ortamın da, doğum biçiminin de çocuk üzerinde etkin olacağı açıktır.

ab) Gelişme Dönemi Farkları

Boyca ve ağırlıkça büyüme, kemiklerin ve kasların büyümesi, bedeni oluşturan parçaların büyüme oranları, bedenin biçimi ve duruşu ve sonunda sinir, salgı, kan dolaşımı, solunum, sindirim ve boşaltım sistemleri genelde bazı ortak özellikler taşısa da yine kişiden kişiye farklıdır. Dolayısı ile, her çocuğun doğum anından konuşmaya yada yürümeye başladığı ana kadar geçen zaman süresi farklıdır.

Gelişme dönemindeki çocuğun duyu organları biçimsel olarak varlıklarını sürdürseler bile, doğal bir adaletsizlik gösterecek biçimde kişiden kişiye farklı çalışırlar. Dokunma, görme, işitme, tatma ve koku alma ile ilgili olan organlar (duyu organları) gelişme döneminde farklı bir çalışma düzeni oluştururlar.

Aynı doğal adaletsizlik, düşünsel yapıyı oluşturan fizyolojik verilerde de vardır. Bu doğal adaletsizliğin doğal bir sonucu olarak;

- insanın organları arasındaki eşgüdüm-uyum,

-organların ayrı ayrı her birinin ve bütünüünün enerjisi ve gücü,

-organlarını denetleme becerisi (bazılarının yoğunluğunu ve gücünü arttırarak belli nokta, alan yada konuda toplaması (dikkati)),

-organlarının çalışma hızı,

-eşgüdümden öte, genel dengesi (beyin gücü ve sistemler arası denge),

-bütünüyle bedeninin yada bazı organlarının esnekliği,

diğer insanlara kıyasla farklı gelişir ve kişiliğini de farklılaştırır.Yalnızca bazı bezlerin salgılarının bile davranışları farklılaştırdığı bir gerçektir. Ve her davranış kişiliğin bir uzantısıdır.

b) Duygusal Gelişme Farkları

Bireyin gerek karakterini oluşturan yapı taşlarından ve gerekse yakın ve uzak çevresinden kaynaklanan hoşnutluk yada elem türündeki izlenimlerine genel olarak 'duygu' adı verilir. Duygunun oluştuğu yerin ve zamanının, sürekliliğinin, yeğlinliğinin ve yerleşikliğinin doğrudan doğruya davranış ile ilintisi yüzünden, yine bu zemin üzerinde sınıflandırılması daha doğrudur:

- Saldırganlık davranışına yol açan duygular: Öfke, nefret, düşmanlık, kıskançlık ve benzeri duygular.

- Yasaklama ve savunma davranışına yol açan duygular: Korku, hüznün, sıkıntı, üzüntü, keder, yılgınlık, bıkkınlık, eziklik ve benzeri duygular.

- Sevindirici davranışlara yol açan duygular: Mutluluk, sevgi, şevkat, hoşnutluk, zevk, herhangi bir gereksinimin sağladığı doyum ve benzeri duygular.

Ancak; tanımlanabilen, adlandırılabilen, açıklanabilen duyguların önemli bir bölümünün insan gelişimine koşut olarak oluştuğu ve geliştiği unutulmamalıdır.

Gerçekten, Maslow' un gereksinimler hiyerarşisinde yer alan ilk dilimdeki gereksinimlerin (fizyolojik ve güvenlik gereksinimleri) giderilmesi yada giderilememesi türündeki duygularda bütün insanlar için benzerlikten söz edilebilirse de, bu dilimden itibaren farklılıklar belirmeye başlamaktadır. Kuşkusuz bu dilimdeki benzerliklerin nedeni fizyolojik gereksinimlerin doğuştan gelen anonim özelliğidir. Bu nedenle bu tür duygular 'nesnel' sayılabilecek genel duygulardır. Çocuk büyüdükçe hem bu

duyguların türleri ve nedenleri ile tanınmaları zorlaşmaya başlar hem de duygular öznelleşmeye başlar. Duygu ve davranış ilintileri de giderek karmaşıklaşır. Böylece, duygusal gelişimdeki farklılıkların çocuğun okulöncesi çağının ortak nitelikli ilkel duygularından değil, 2-3 yaş arasındaki 'sorma çağı' ile başlayan evreden kaynaklandığı söylenebilir.

Sorulan soruların nicelik ve nitelikleri farklı olduğu gibi, sorulara verilen yanıtlar da nicelik ve nitelik bakımından farklıdır ve örneğin çocuğun merak duygusunun gelişmesine ışık tutar. Yine bu evrede çocuğun bir diğer birincil gereksinim olan güvenlik gereksiniminin ve sonunda sevme-sevilme, sayma-sayıma, kişiliği kanıtlama, öğrenme-öğretme ve estetik gibi çocuğun başkaları ile ilgili davranışlarına yol açan ikincil gereksinimlerinin nasıl karşılandığı da aynı biçimde diğer duyguların oluşumunu ve seyrini belirler.

İlkokul çağı büyük bir değişiklik ve gelişme çağıdır. Çocuğun çevresi hem genişler hem de değişir. Göresel olarak daha bağımsız görüşler geliştirir ve karşıtlıklara öfkelenir. Yoğun bir öğüt bombardımanı altında kalmasına koşut olarak aykırılıklara ve ilkel eşitlik ve adalet duygularına ters düşen durumlara da benzer biçimde tepki gösterir. Kıskançlık, utangaçlık, korku ve güvensizlik duyguları bu çağın oluşumlarıdır. Merak duygusu nicelik olarak azalmasına karşın nitelik olarak gelişmeye başlar. Çocuk, 'başarı' gibi üst düzey bir gereksinimi de yüzeysel olarak duyar ve başarısızlıklara katlanamaz. Akran ve hemcins kümeleri içinde yaşama eğilimi güçlü olmakla beraber bu evre, çocuğun cinselliği algılaması ile tamamlanır.

Ortaöğretim çağı, karşıt cinse olan ilginin artmasına koşut olarak duyguların öznel özelliğinin arttığı bir çağdır. Kıskançlık, ürkeklik, utangaçlık, imrenme ve öykünme duyguları ve tepkileri 'ergenlik çağı' da denilebilen bu aşamanın ürünleridir ve hemen bütünü ile öznel niteliktedir. Ancak; hergün bedeninde çalışmaya başlayan yeni bir hormonal unsurun sahneye çıkması, bu tür duyguları tanımlamasını ve yorumlamasını güçleştirir. Bu yüzden, çocukluktan çıkmaya başlayan genç, çoğunlukla tepkilerini 'içe dönük' davranışlarda gösterir. Hareketsizlik, beceriksizlik, terleme, şaşkınlık ve kaçma davranışları çoğunlukta.

Sosyo-ekonomik yetersizlikler bu duyguları güçlü biçimde besler. Bu aşama, gencin kendi fizyolojik ve düşünsel yeteneklerini oldukları gibi kabul etmeye başladığı erginlik ile son bulur. Duygulardaki gelişme, gençlik çağının sona ermesi ile hiç kuşkusuz durmaz. Bununla birlikte, kişiliğin oluşumundaki en güçlü etmenler dizisini (duygusal örüntü) oluşturduğu da açıktır. Diğer bir deyişle, kişi, ölümüne kadar bu etmenler orunlusunun etkisinde kalacak bir kişilik sergiler. Gerçekten, insanın duygusal bir canlı olduğu yadsınamaz. Böylece, duygusal gelişimin, kişilik farklarını belirleyen en önemli etmenlerden biri olduğu kabul edilmektedir.

Duygusal sürecin olumlu sayılan yanları bir yana bırakılırsa, yalnızca istenmeyen sonuçları (öznel olarak ölçüsü değişen sapmalar) bile bir kişilik farklılığının-çeşitlemesinin-tiplemesinin anahtarı olabilir:

Aşağılık Duygusu (Self degrading): Sakatlık ve benzeri gerçek nedenler dışında bireyin kendi benliğini bulma çabası içinde yaptığı bir yanlışlık yada uğradığı başarısızlık da, onun kıyaslamalı bir biçimde kendisini diğerlerinden aşağı görmesine yol açabilir. Bu öznel durum süreklilik kazanırsa, kişi, her alanda ve her aşamada uyumsuzluk gösterir ve sürekli bir umutsuzluğa düşer. Kişinin kendi kişisel verilerini kabul edinceye (erginlik aşaması) kadar yaşadığı duygusal gelişimin her aşamasında bu duyguya kapılabileceği açıktır. Yansıdığı davranışlar; uykusuzluk, aşırı terleme yada çarpıntı gibi biyolojik sonuçları yanında etkinliklere katılmada isteksizlik, çekingenlik, kendine güvensizlik, içe dönüklük ve en önemli konularda bile kararı dış dinamiklere bırakmak biçiminde sıralanabilir.

Tanımlanması zor ve daha karmaşık aşağılık duygularının ise; kişiyi, bu duyguyu gidermek amacıyla daha fazla çalışma, üstün olma, övünme ve gururlu görünme gibi davranışlara yönelttiği bilinmektedir.

Kaygı (Anxiety): Kişinin, endişe verici ve üzüntü yaratıcı bir durum karşısında kendisini engelleyen yada engelleme olasılığı bulunan güncel ve yeni beklentileri (kuruntu) nedeniyle oluşan duyguları bu adı alır. Bu duygu türünü de, yine geçici ve sürekli olmaları ile iki yapıda ele almak gerekmektedir. Küçük sorunlara karşı gösterilen hafif endişelerden sorun çözümlenince kurtulmak mümkünse de (geçici kaygı), güvenliği tehdit eden yada uzun süre giderilemeyen yada giderilmesi çok zaman alan bir endişe durağanlık kazanabilir (sürekli kaygı). Bu ikinci durumun yarattığı sürekli gerilim, kişilikle ilintili sağlıklı gelişmelere yol açabilmektedir.

Huysuzluk (Perverity-Obstinacy): Kişinin fizyolojik yada düşünsel yapısı ile ilintili herhangi bir olumsuz olayın kişinin bazı yada bütün duygu, düşünce ve davranışlarına da yansiyarak başka konulardaki yaklaşımlarını da uyumsuzlaştıracak boyutlarda ise, bu ters duygusal yaklaşım 'huysuzluk' olarak nitelendirilir. Çoğunlukla 'katılmama', 'karşı çıkma' yada 'edilgenlik' biçiminde davranışlara yol açar. Bu davranışların yapısallık-süreklilik göstermesi durumunda kişinin toplumdan, gruptan dışlanması da çoğu kez kaçınılmaz olur.

Saplantı (Fixed idea): Saplantı, kişinin asılsız yada yersiz olduğunu bilmesine karşın etkisinden kendisini kurtaramadığı düşüncelerine verilen addır. Bu durumu ile duygudan çok bir düşünce ürünü olduğu görülmesine karşın, saplantının 'kilitlemiş' yapısının esas olarak duygusal boyutlarda etkin olduğunu kabul etmek daha doğrudur. Belli bir konuda saplantısı olan kişinin duygusal özgürlüğünden yada doğal duygusal gelişiminden söz etmek zordur.

Takinak (Obsession): Saplantıdan daha ağır bir duygusal durumu belirler. Bu duyguyu da 'düşünce' olarak irdelemek mümkünse de, bilinci aşan özellikleri daha çok bir duygusal yapı ortaya koymaktadır. Çünkü takınak, 'bilince takılarak korku ve bunalım yaratan, kişinin çabalarına karşın kurtulamadığı düşünce' biçiminde tanımlanmaktadır. Bu nedenle kişi, örneğin, gerekmemesine karşın (bilincin değerlendirmesine karşın) içten gelen bir zorlamayla bazı davranışları yapmak zorunda kalır. Sözgelimi, elinin gerçekte kirli olmamasına karşın takınaklı kişi, sürekli ellerini yıkar.

Yılgı (Phobia): Bu duygusal sapma ise, bireyin gerçekte korkulmaması gerektiği halde belirli nesnelere yada durumlar karşısında olağan dışı güçlü korku duymasıdır. Fareden, karanlıktan, dar yerlerden, yükseklikten korkma gibi çok sayıda yılgı türü vardır. Birey, böyle bir durumda derin korku ve dehşete kapılır, davranışlarını denetleyemez.

Sinirlilik (Irritability): Fizyolojik-biyolojik bir neden olmaksızın nedeni belirsiz değişik duygusal dürtülerin hızla sinirlere yansiyarak özel davranışlar oluşturması ile açığa çıkar. Yüzde seğirmeler (tikler), dudak yada tırnak yemek, kekemelik, kızarmak yada sararmak, denetimsiz kol ve bacak hareketleri, sık sık ağlamak yada işemek, veya yalnızca surat asmak yada yüz ekşitmek gibi doğrudan doğruya davranışa yansıyan duygusal yapıya bu ad verilmektedir.

Aşırı Duygusalılık (Hyperesthesia): Kişinin, kendisinin ve/yada başkalarının kusurları karşısında yersiz ve ölçüsüz üzülmesi; başarısızlığında ise aşırı gerilime düşmesi; bellek zayıflığı yada düş dünyasında yaşamayı; karşısındakinden gereğinden fazla duygusal incelik beklemesi; ayrıntılarla olağan dışı ilgilenmesi; oyunlara katılmayı, övgüyü yada ödülleri geri çevirmesi; sorumluluklardan yada güç durumlardan beri durması; düşünce yapısındaki dağınıklık; bazı uyarıcılara karşı aşırı duyarlılığı; eleştirilere karşı dayanıksızlığı ve ilgi odağı olmak için sürekli uğraş vermesi ile tanınan bir diğer duygusal yapı türüdür.

Duygusal Hamlık (Sensorial immaturity): Duygusal gelişme sürecinde eksikliklerin, kopuklukların yada yanlışların sonucu olarak ortaya çıkar, iki türde görülür:

Edilgin Hamlık (Passive immaturity): Bireysel yetersizlik, yalnız başına çalışmama, bir tek arkadaşına gereğinden fazla yapışmak, kararsızlık, bireysel fizyolojik gereksinimlerden utanma, aşırı kuşkuculuk, başkalarını eleştirme eğilimi, fazla yumuşaklık ve telkin altında kalma, yerleşik korkular, karamsarlık bu duygusal türün belirgin özellikleridir.

Etkin Hamlık (Active immaturity): Başkalarına baskı ve zorbalık gösterme, argoyu ve uygunsuz söz ve davranışları yeğleme, öğrenmeye-bilgiye-kurallara karşı nefret biçiminde dışa vuran duygusal türdür. Kuraldışıya prim verme ve/yada kabadayılık biçiminde davranışlara yansır. Bu durumda duygusal yetersizlik, edilgin eleştirilerden suçlamaya dönüşür.

Yargılayıcılık (Judgmentalism): Kişinin, algıladığı herhangi bir nesne-kavram-olay-olgu-davranışı bu uyarıcının içinde bulunduğu koşulları bilmeden (yalnızca kendi algı belleğindeki verilerle) değerlendirmesidir. Bu nedenle yargılayıcılık, yargılayıcıyı diğerlerinden yapay olarak üstün bir konuma getirir. Bu konum, yargılayıcıya yapay bir üstünlük duygusu verir. Kuşkusuz bu duygusal türde de yapısallık-süreklilik olması duygusal sapmanın işaretidir.

Bazı durumlarda sürekli yargılamanın ahlak gibi soyut ve göreceli bir zemine oturtulduğu da görülür ki (moralizing), bu durumda bu duygusal türün davranışsal sonuçları daha da ağırlaşır. Birinin

ahlaklı yada ahlaksız yada bir davranışın ahlaksızca yada ahlaka uygun olduğunu söyleyen kişi, kendisini ahlak konusunda daha yüksek bir konuma oturtmakta, doğruluk ilkelerini de kendisi saptamış olmaktadır. Psikolojik açıdan sağlıklı bir insanın bu kadar duyarlı bir konuda suçlama yapmasını yada en azından hüküm vermesini düşünmek zordur. Yargılamayı sık sık bu zeminde yapan kişinin duygusal yapısında gelişme bozuklukları bulunduğunu düşünmek daha doğrudur.

Hor Görme (Aşağılama-Permafient Turnout Degrading): Her alanda genel bir küçümseme duygusu süreklilik kazandığında, kişi, kendisi ile ilintili yada ilintisiz bütün uyarıcıları aşağılamaya başlar. Kendini aşırı üstün görme duygusu kişinin bütün düşünce, duygu ve davranışlarına yansır (contempt). Böyle bir duygunun da; 'Kedi, erişemeyeceği ciğere murdar der.' sözünü anımsatacak kişisel yetersizliklerin işareti olduğu kabul edildiğinden, sağlıklı olduğu söylenemez.

Kusursuzlukçuluk (Mükemmelliyeçilik-Perfectionism): insanın doğal sınırlarını tanımayarak (gözardı ederek), kişinin ne kendisinde ne de başkalarında kusura izin ve yer vermesi 'kusursuzlukçuluk' olarak tanımlanmaktadır. Böyle bir duygunun sürekli tutsağı olan kişi, yaptığını en kusursuz biçimde yapmak ve herkesten daha çok başarılı olmak için çarpının Kıyaslamalı bir yarış içinde olduğundan, yalnızca sonuç ile ilgilenir; herşeyde kusur bulur ve hiçbir zaman doyuma ulaşmaz.

Güç ve Denetim (Korumacılık-Patronizing): Duygusal gelişme sürecinde küçük yaşlarda ezilen, aşağılanan yada herhangi bir biçimde yetersiz kalan kişi, başkalarını denetlemeye ve hatta istenmemesine karşın korumaya eğilin; gösterebilir. Diğerlerinin kendisi hakkındaki düşüncelerini etkilemek, yönlendirmek ve böylece eleştirilerden kurtulmak amacıyla aşırı güçlenmek için özel bir çaba gösterir. Kaldı ki, bu duygusal yapının anılan davranışlarla açığa çıkması bile kişinin kendisini yeterince güçlenmiş saymasına yaradığı unutulmamalıdır.

Şiddetli Öfke (Rage): Duygusal gelişme sürecinin başlarında olağanüstü utanç verici bir durumla karşılaşan kimse, bu olay-olgu-gelişmeyi yaşamı boyunca onu etkileyecek olumsuz bir kişiliğin temel taşı haline dönüştürebilir. Böylece hem başkalarını kendisinden uzak tutmayı ve hem de kendi utanç duygusunu başkalarına aktarmayı başarır. Başkaları ile sürekli alay eden, çevresindeki kişi-olay-olgu-davranışları sürekli aşağılayan bir kişinin, kendisine olan öfkesini çevresine yansıttığı söylenebilir.

Kibir (Aşırı Gurur-Arrogance): Kibir, bir kişinin diğerlerini incitecek kadar kendisini 'önemli' görmesidir. Birçok durumda böyle bir duygusal yapılanmanın da çıkış noktası Şiddetli Öfke ile benzerlik gösterir. Kibirli kişi kendi zekasının, becerilerinin ve bilgisinin başkalarından kıyaslanamayacak kadar üstün olduğu mesajını vermek için hiçbir fırsatı kaçırmaz. Çevreden saklanmak için takınılan bu maske, bir süre sonra kişiyi kendi gözünden de saklar.

Haset (Kıskançlık-Envy): Kişinin başkalarının başarısından, davranışlarından ve mallarından olumsuz yönde etkilenmesi, anlamındadır, içgüdüsel bir kıskançlık duygusu bir yana, böyle bir kişinin çevresindeki olumlu örnekler ona sürekli olarak kendi yetersizliğini anımsatır.

Yapay Sempati (Artificial sympathy): Bir önceki duygusal durumu tamamlayıcı nitelikte bir duygusal gelişmedir. Çünkü, çıkış noktaları çok benzerlik gösterir. Kişi böylece çevresine sürekli hoş görünerek kendisini korumaya çalışır. Kuşkusuz böyle bir duygusal yapılanma yapay bir dostluk havası, dolaylı iletişim ve hatta yalan üzerine kuruludur.

Psikosomatik Rahatsızlıklar: Doğrudan doğruya 'hastalık' anlamında ve klinik olaylara konu olduklarından bu çalışmanın kapsamı dışında kalırlar.

Okuyucu biraz gayret ederse bu listeyi daha da uzatabilir. Kaldı ki, listedeki belli bir duygusal gelişme türü içinde yer alabilecek kişilerin de değişik ölçüler ortaya koyabileceği açıktır.

Bu durumda yeniden başa dönerek sayısız kişilik ile başbaşa kalmak ve umutsuzluğa düşmek yerine, kişiliği farklılaştıran nedenlere daha derli toplu ve daha kapsamlı biçimde yaklaşmak daha doğru olacaktır. Bu nedenle, temel özellikleri belirlemek, ortak noktaları saptamak ve insan davranışına dolayısı ile kişiliğe özgü "en azından çoğunluk için geçerli" ilkeleri ortaya koyabilmek amacıyla bazı kuramlar geliştirilmiştir.

2. Kişilik Kavramına Kuramsal Yaklaşımlar

Kişilik oluşumu, gelişmesi ve tiplmesi üzerine yapılmış olan kuramsal yaklaşımlar ve denemelerden itibaren doğrudan doğruya belli kişilik tiplerine dayanan yaklaşımlara kadar bir dizi çalışmadan söz etmek mümkündür. Freud' un Psikanaliz kuramından başlayarak davranışçılara kadar uzanan, birbirini izleyen sapsmalarla çeşitlenen ve sonunda belli başlı tiplerde yoğunlaşan bu yaklaşımların hepsini birden tek tek incelemek hem gereksizdir hem de bu çalışmanın sınırlarını zorlar. Bu nedenle, kitabın genel öngörüsü doğrultusunda ve ana hatları ile en çok dikkati çeken yaklaşımlar ele alınmıştır.

1) Sigmund Freud

Freud' e göre, kişiliğin temelinde yatan en önemli dürtü cinselliktir. Gerek, duyguların boşalmasına olanak veren ve bu nedenle de 'arınma' anlamında 'Katarsis' denilen hipnoz çalışmalarında ve gerekse hipnoz yönteminden vazgeçtikten sonra karşılaştığı olaylarda bu dürtünün en önemli rolü oynadığını farketmiştir. Diğer bir deyişle, insan davranışlarının temelinde gizli kalmış yanlar bulunmaktadır ve bu yanlar çoğu kez o insanca bile tanımlanamamaktadır.

Freud; insanın düşünsel yanının bu gizemli yanına ister hipnoz yöntemi ile ister serbest çağrışım yöntemi (kişiyile konuşarak düşünsel engellerini aşmak, unutulmuş anılarına ulaşmak ve onunla tartışmak) ile ulaşıldığında, yalnız özel sorunların değil bütün davranışların kökeninde cinselliğin yattığının görüleceğini öne sürer. Psikanalizlerinde hep bu öğeye öncelik ve ağırlık vermiştir. Ona göre, her yerde her zaman konuşulamayan, özellikle bastırılmış, unutulmaya çalışılan olaylar, duygular ve anılar içgüdülerle yüklü bir biçimde kişiliğin çıkış noktasını oluşturur. Bu anlamda kişilik üç ana sistemden

oluşur ve anılan bu gizemli yan da bir bakıma kişiliğin tabanıdır.

Böylece oluşturduğu 'Yapısal Kişilik Kuramı' na göre, kişiliği belirleyen bu üç sistem şunlardır:

- Üst Ben (Süperego)
- Ben (Ego)
- İlkel Ben (İd)

Davranış, bu üç sistem arasındaki etkileşimin ürünüdür. Ancak, bu üç sistem aynı zamanda hiyerarşik bir yapı da ortaya koyarlar. Çünkü; tabanda yer alan ve düşünsel orunlunun ulaşılması en zor bölümü olan ilkel Ben, 'benliği'; ben-ego da üst benliği biçimlendirir. Bu anlamda ilkel benlik, kalıtsal olarak gelen ve içgüdüleri de içeren ve doğuştan var olan psikolojik gizilgüçlerin tümüdür, işte, Alt Benlik yada id adı da verilen bu bölüm Freud' e göre cinselliğin egemen olduğu bölümdür. Ancak, bu bölüm, diğer iki sistemin çalışması için gerekli olan gücü de sağlamaktadır.

Kişiliğin benlik bölümü ise, İd' den gelen önerileri çevreden kaynaklanan öğretilerle yeniden düzenleyen ve onları çevrece kabul edilebilir biçimlere sokan sistemdir. Kişi gereksinimlerinin bazılarının açığa çıkmasını engelleyen, bazılarını erteleyen, kısaca denetleyen bölüm bu bölümdür. Diğer bir deyişle, kişi organizmasının güncel dünya ile ilişkilerini düzenleyen sistem bu sistemdir.

Kişiliği belirleyen son kademe ise, "Üst Ben"dir. Kişiye yakın ve uzak çevresinden aktarılan değerlerin temsilcisidir. Ahlak, vicdan, doğruluk ve dürüstlük gibi soyut ve erdemli kavramlar burada oluşur. Kişiye karanlıkta eserken ağzını kapattıran, herkesin ortasında burnunu karıştırmasını yada yere tükürmesini engelleyen duygular bu bölümde gelişir. Bu yapısı ile benliği de alt benliği de gerçekte denetleyen bu bölümdür.

Freud' un ortaya attığı görüşün esası, işte bu noktaya dayanmaktadır. Çünkü ona göre, benliği de ilkel benliği de denetleyen bu üst bölüm 'İd' den kaynaklanan gereksinimlerin çoğuna izin verirken cinsellikle ilgili olanlarına engel çıkarır. Doyumsuz kalan bu gereksinimler ise bir süre sonra davranış bozukluklarına yol açar. Dolayısı ile, Freud' un kuramını 'libido' ya dayayarak geliştirdiği bellidir. Ona göre, bozuk davranışın temelinde yatan bu engellen yakalamamanın bir tek yolu vardır: Psikanaliz.

2) Alfred Adler

Freud' un öğrencilerindendir. Ancak, bir süre sonra Freud' un öğretilerine karşı çıkmış ve libido kuramının tümünü, bilinçdışı süreçlere ilişkin görüşlerinin de çoğunu geçersiz saymıştır. Ona göre kişilik, çevre unsurlarına karşı bireyin doğrudan doğruya kendisinin geliştirmiş olduğu bir bileşimdir. Kişilik, bireyin çevresindeki olaylarda aranmamalıdır. Tersine; kişilik, duyumsanan ve/yada algılanan bütün uyarıcıların bireyin öznel değer yargıları, ilgi alanları, duyguları ve düşünceleri yardımı ile

çözümlemesinin bir sonucudur. Dolayısı ile; bireyin uyarıcıları güncel yorumlama biçimine ilişkin davranışları, onun kişiliğine ilişkin göstergelerdir.

Adler, normal dışı davranışları yada davranış bozukluklarını aralarındaki ortak noktaları belirleyerek gruplandırmamış; tersine, uzun bir liste vermekle yetinmiştir. Hiç kuşkusuz bu listenin ana nedeni, kuramının, bireyin kendisine özgü özelliklerinin ile ilişkilerinin oluşturduğu örüntüye dayanması ve davranışların da bu örüntünün sonucu olduğunu öne sürmesidir.

Bu anlamda kanımca dikkate değer tek ayırım, Adler'in normal dışı davranışları birer savunma biçimi kabul ederek yaptığı gruplandırmadır. Adler'e göre normal ve sağlıklı davranışların temel özelliği, insanın ilişkileri sırasında karşılaştığı değişik durumlarla etkin bir biçimde başedebilmesidir. Başedebilme yeteneğini gösteremeyen yada gösteremeyeceğini farkedenden insan, önceden savunma mekanizmaları geliştirerek böylesi durumlardan kendisini korumaya çalışır. Adler, böyle 'koruyucu' türden tepkileri iki grupta toplamıştır;

Etkinlik:

-**Küçük düşürme:** Özel üstünlük çabaları ile diğer insanları güç durumda bırakma.

- **Yüceltilmiş değerlere sığınma:** Ulaşılması güç değerler oluşturarak-geliştirerek çevredeki insanları yetersizlikle suçlama-eleştirme. Bu tür bir savunmanın bir diğer anlamı da, olduğu biçimi ile dünyayı ve gerçekliği eleştirmektir.

- **Çevreye aşırı ilgi gösterme:** Diğer insanların sorunları ile candan ilgili gözükerek onlara kendi sorunlarını çözümleyemezlermiş gibi davranma ve öğütler verme.

- **Yakın Çevreyi suçlama:** Yakın çevreyi, akrabaları, arkadaşları ve özellikle aile üyelerini suçlama.

- **Öz suçlama:** Aslında, öz suçlama yapar (kendini suçlar-eleştirir) gibi görünerek çevreyi eleştirme yada kötüleme.

Edilgenlik:

- **Geri çekilme:** Sorun yaratan durumlardan kaçınma-uzak durma.

- **Eylemsizlik:** Harekete geçmeme, karar vermeme yada erteleme.

- **Kararsızlık:** Tepki vermeme, eylemi erteleme, belirsizliği koruma ve göz yumma.

- **Engel yaratma:** Belirli bir durumdan kaçınmak için nedenler ve özürler bulma.

- **Çevreyi sınırlama:** Yaşamı, bireysel üstünlüğün kabul edilebildiği dar bir alanda sınırlama.

Bu yaklaşım, bireyin öznelliğini vurgulaması nedeniyle sosyal-psikoloji kavramını bir kez daha dile getirdiğinden bu çalışmanın genel ilkeleri yakalama gayretine katkıda bulunmamaktadır. Ancak; Adler, kişinin biyolojik özelliklerinden çok toplumsal özelliklere ve ilişkilere önem vermesi ve güncel ve gelecek davranışlarında bir alandaki güç kaybını bir diğer alanda gidermesi anlamındaki 'giderme etkisi' ne de yer vermesi ile çağdaş kişilik kuramcıları arasına girmiştir.

3) Carl Gustav Jung

Jung da yine önceleri Freud' un öğrencilerinden olup da sonradan Freud' un öğretilerinden kopmuş bir hekimdir. O da yine Freud gibi bilinçdışı ve benlik kavramlarına ağırlık vermekle beraber bu kavramları kalıtım ve genler yoluyla kuşaklar boyu süren bir 'ırk bilinçdışı kavramı' oluşturmak için kullanmıştır. Böyle bir görüşe katılmak günümüz koşullarında olanaksız yada zor ise de, kişiliğin geçmişten etkilenerek insanın gelecekte ne olmak istediği ile ilgili olarak yönlendirilebilecek istençli (iradi) bir öznel olgu olduğunu öne sürmesi ile ilginçtir.

Ona göre; kişiliğin tümü, birbirinden farklı yapıdaki parçaların biraraya gelmesi ile oluşan bir montaj değil, insanın doğuştan kazandığı ve onun bilinçli yada bilinçdışı tüm duygu, düşünce davranışlarını yönlendiren bir bütünlüktür. Jung, bu bütünlüğe Psişe (daha çok 'zihin' anlamında) adını verir. Psişe' yi oluşturan sistemler ise, birbiriyle etkileşim durumunda bütünleşen; bilinç, kişisel bilinçdışı, toplumsal (ırksal) bilinçdışı olarak adlandırılır. Böylece kişilik, iki kademeli bir taban üzerinde yer alır. Kişiyi 'içedönük' yada 'dışadönük' yapan, bu tabanın uzantısı olan 'bilinç' tir. Ancak, kişiye gerekli bütün bilgiler sürekli olarak bilinçte yer alamazlar. Kişinin bütün yaşantılarına ait veriler video kayıtlarına benzer bir biçimde kasetlere alınır ve bir bellek deposunda biriktirilir.

Bu depo, Jung' a göre 'kişisel bilinçdışı' olarak adlandırılmaktadır^ Çünkü kişi, istediği zaman ve yerde, dilediği kadar bu depodan yararlanamaz. Bastırılmış yada algılandıktan sonra bilinççe geri çevrilmiş bütün yaşam deneyimlerinin de biriktiği yer burasıdır. Öte yandan 'Ortak Bilinçdışı' ırksal niteliktedir ve insana atalarından aktarılan gizil imgeler topluluğundan oluşur. Bu ırksal imgeler insanın geçmişte atalarından geliştirmiş olduğu tepkilere benzerlik göstermesine neden olan eğilimler ve gizilgüçlerdir.

4) Otto Rank

Freud' un ortaya koyduğu görüşlerden etkilenen bir dizi öğrenciden biri de Rank' tır. Rank' a göre, insan, tepki göstereceği uyarıcıları da tepki biçimini de kendisi seçer. Dolayısı ile, insan davranışları güncel uyarıcılara karşı geliştirilmiş rastlantısal birer tepki değildir. Diğer bir deyişle, insan davranışlarının başlıca belirleyicileri doğrudan doğruya o insanın duygu ve düşünceleridir, insan, korku yada sevgi gibi olumlu yada olumsuz duygulara karşı tepkilerini dünyaya doğuşu ile birlikte getirdiği eğilimlerle belirler.

Bu yüzden Rank, üzerinde uğraştığı olaylarda geçmiş yada gelecek yerine “güncel denge” kavramına yer vermesine karşın, bu dengeyi sağlayan ana unsurun, ana karnındaki güvence ile doğum anındaki ayrılığın çatışmasının oluşturduğu kişiye özgü bir duygu yumağı olduğunu öne sürer. Güncel denge kavramını da, kişinin çevresi ile etkileşiminde daha doğarken yitirdiği güvenliği yeniden nasıl sağlayacağına ilişkin çabalar biçiminde açıklar. Bu çabalar sırasında kişi ya kendi benliğini algılayarak amacına ulaşır, yada isteminden vazgeçerek çevresine boyun eğer.

5) Karen Horney

Yine Freud' cu yaklaşımla yola çıkan, fakat sonradan kendi kuramını geliştiren önemli bir psikiyatristtir. Freud' un temel biyolojik yaklaşımını da geri çevirmiş ve kişilik bozulmalarının aile içi aksaklıklara ve öğrenme süresinde kişinin karşılaştığı sosyo-kültürel etmenlere bağlanması gerektiğini ileri sürmüştür. O da yine, çağdaşlarının bazıları gibi insan davranışının güncel etmenleri üzerinde durmuştur. Ona göre kişilik, insanın çevresi ile ilişkileri sırasında geliştirdiği tepkilerin örgütlenmiş bir örüntü biçiminde yapılaşmasıdır.

Dolayısı ile, insan davranışını belirleyen temel unsur, insanın yaşamı boyunca geliştirdiği algıların, duyguların, düşüncelerin, yargıların, değerlerin, amaçların etkileşimi sonucunda ortaya çıkan bu örgütlenmiş orunludur. Bu nedenle de, davranışlar, kişinin yaşadığı zaman dilimi içindeki etmenlere göre yorumlanmalıdır. Ona göre, erkeklik ve kadınlık değer yargıları bile toplum öğretisi ile bağlı olarak gelişir, insan, yaşam çizgisinde deneyim kazandıkça seçim yapabilmek ve isteklerine ulaşabilmek için gerekli çabayı gösterme yürekliliğini de kazanır, insan, böylece, çevresi ile etkileşimine koşut olarak davranışlarını da belli yaklaşımlarla yönlendirir.

Horney, bir kişilik tiplemesine ışık tutacak üç temel yaklaşım önermiştir:

- Uyum
- Uzak durma-Edilginlik
- Karşı gelme-Uğraş verme-Etkinlik

Hiç kuşkusuz kişilik, ona göre, bu üç dilime yayılmış geniş bir yelpaze içinde çeşitlenecektir.

6) Eric Berne

Zaman sürecinin kişilik çeşitlemesi üzerindeki etkinliği Berne' nin kişilik kuramının asal yapısını oluşturur. Jung' un "çocukluk, gençlik, erginlik ve yaşlılık" biçiminde dile getirdiği aşamaları Horney de "çevre ile sürekli etkileşimin etkinliği" ile açıklamaktadır. Berne ise, bu aşamaları üçe indirerek kuramına temel yapmıştır. Ona göre kişilik, üç kısımda (yada üç aşamada) oluşmaktadır:

- Atalık (öğüt verme aşaması)

- Olgunluk (yetişkinlik aşaması)
- Çocukluk (hamlık aşaması)

Bu aşamalara göre tabanda yer alan 'Çocukluk' aşamasında bireysellik yada bencillik egemendir. Çevre baskısına karşın kişisel eğilimler her zaman ön plandadır. Bu evrede davranışlar, yakın ve uzak çevre üzerindeki etkinlikleri dikkate alınmadan biçimlenir.

Yetişkinlik evresi ise, çocukluk evresi eğilimlerinin disiplin altına alındığı ve denetlenerek çevreye uydurulduğu aşamadır. Ancak; çevre baskısı yüzünden gizlenen, gerçekleştirilemeyen, ertelenen eğilimlerin bilinçaltına itildiği evre de yine bu evredir.

Atalık, başkalarına yol gösterme, öğüt verme aşamasıdır. Bu evrede yetişkin davranışları çevrede yaygınlaştırmak için özel bir çaba görülür. Yaş farkları, giderek hiyerarşik bir kıdem anlayışına dönüşür.

Berne, zaman süreci içinde kişiliği de farklılaştıran bu aşamaların aynı zamanda herhangi bir kişiliğin kısımları da olabileceğini öne sürmüştür. Bir çocuğun atalık rolünü üstlenmek zorunda kalmasına benzer biçimde diğer iki aşamada da denetim yetersizliği durumunda çocukluk yönleri yada bastırılmış eğilimler ön plana geçebilir.

7) Harry Stack Sullivan

Sullivan kuramı, davranışın insanlararası ilişkilerden biçimlendiği görüşüne dayanır. Ona göre, kişiliğin temel verileri gerçekte insanın ilişkileri içinde geliştirdiği tepkilerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle de Sullivan, insan ilişkilerinin temel koşulu olan iletişim yaklaşımına özel bir önem vermiştir. Böylece Sullivan, inceleme konusunun insan olduğu görüşünü geri çevirmiş ve kişiliğin içsel algılardan çok insanlararası ilişkilerin bir ürünü olduğunu savunmuştur.

Genel olarak Sullivan' m kişilik yaklaşımı kişiliğin bir varsayım olduğu görüşüne dayanmakla beraber, Sullivan, kişilik alanı içinde etkinlik gösteren bazı süreçleri de gözardı etmemektedir. 'Dinamizm' adını verdiği yapılaşma, insanın bedensel organlarından yararlanarak çevresi ile etkileşimini sürdürmesini sağlayan bir iç sistemdir. Davranışları sürekli enerji dönüşümleri biçiminde ortaya koyan bu iç sisteme Sullivan, 'Benlik' yada 'Benlik Sistemi' adını da vermektedir.

Ona göre, bu yapılaşma, bir üst aşamada insanın 'kişiliğine' ve kavrama yeteneğine, analizlerine ve vardığı sentezlere de ışık tutar. Ancak bu yargı, benliği, kişisel 'koruyucu' özelliklerine karşın toplumsal ilişkilerde bir engel olarak görmesine yol açmıştır. Çünkü, Sullivan' a göre benlik sistemi geliştikçe (bağımsızlık kazandıkça) bireyin kendi davranışlarını yansız olarak değerlendirilebilmesini ve gerçek kimliği ile benlik sisteminin algıladığı kişiliği arasındaki çelişkiyi görebilmesini de engellemektedir. Oysa; toplumsal bir canlı olan insanın gerçek kişiliğini yakalamak, onun diğer insanlarla sağlıklı ilişkiler

kurabilmesine, kısaca bu yansızlığa bağlıdır.

Öte yandan, söz konusu yansızlığı sağlamak da sanıldığı kadar kolay değildir. Kişinin çocukluğunda başlayan ve gelişimi boyunca yer alan bozuk yaşantılar, benlik evresini izleyen süreçler içinde olduğu kadar benlik aşamasında da kendisi ve yakın çevresi hakkında geliştirdiği imgeler üzerinde etkin olur. Olumsuzluklar da aynı biçimde, yalnızca benlik üzerinde değil, aynı zamanda kişiliği oluşturan benlik-üstü ilişkilerde de savunmaya yol açar. Kişi kendisini rahatsız eden dış uyarıcılardan uzak durur; iç dürtüleri ise, algılamamaya çalışır. Ancak, bu güvenlik yöntemlerine çok sık başvurulmasının kişinin uyum ve dikkat (algıda yoğunluk) yeteneklerini de daralttığı unutulmamalıdır.

Sullivan'ın benlik sistemi kavramına verdiği önem, kuramının en büyük dayanağı olan 'ilişkiler' yaklaşımını geriletmek anlamına gelmez. Ona göre, kişilik yine bir varsayımdır ve ilişkiler için de ille diğer insanların somut varlığı gerekmez. Algılama, anımsama, düşünme, düş kurma ve benzeri tinsel süreçler ile gerçekte var olmayan kişiler de ilişkilerin birer parçasıdır. Bu ilişkileri incelemek kişiliği de ortaya koyar.

8) Erich Fromm

Fromm' un temel öğrenimi daha çok sosyoloji ağırlıklı olduğundan, kişilik üzerine yaklaşımı da faha çok psiko-sosyal niteliklidir. O da yine Horney ve Sullivan gibi, insanın doğuşu ile birlikte kazandığı ortak özellikleri temel veri olarak kabul etmekle beraber kişiliğin çevre etmenlerinin (kültürün) bir ürünü olduğunu savunur. Ona göre; açlık, susuzluk, cinsellik gibi bütün insanlarda ortak olan belirli gereksinimler fizyolojik kökenlidir ve insanın doğal dünyası ile olan beraberliğini işaret eder. Fromm, bu birlikteliğe (yada 'bağlantıya') "asal bağlar" adını verir. Buna karşılık sevgi ve kin, güçlü olma tutkusu yada boyun eğme gibi karakter farklılıklarına neden olan etmenlerin tümü de toplumsal sürecin ürünleridir. Fromm, bu sürece de "bireyleşme süreci" adını vermiştir. Çocuk, büyüdükçe ve asal bağlantılarından kurtuldukça özgürlüğüne kavuşmakla birlikte aynı zamanda giderek artan bir yalnızlığa da düştüğünü görür.

Yalnızlık, Fromm'a göre, asal orunlunun verdiği tepkilere kıyasla daha yavaş giderilebilmektedir. Diğer bir deyişle, insan, çevrenin oluşturduğu türlü tehlikelere karşı korkusunu giderecek savunma mekanizmaları oluşturmakta asal sistemdeki kadar hızlı ve başarılı değildir. Çünkü, insanlık tarihi boyunca 'bireyleşmeye' doğru atılan her adım, insanları yeni güvensizliklerle karşı karşıya bırakmaktadır. Bu durumda insanın yapabileceği en akıllıca seçim diğer insanlarla gerekli ilişkileri kurmak, onlarla etkin bir dayanışmaya girmek ve kendi ürünü ve kendi seçimi olan etkinliklerde bulunabilen özgür bir canlı olarak bu kez dış dünyaya bağlanmaktır. Fromm' a göre; feodalizm, kapitalizm, sosyalizm ve komünizm gibi toplum örüntüleri bile, insanın özgürlük/bağımlılık çelişkilerine çözüm umuduyla önerdiği başarısız girişimlerdir.

Fromm, söz konusu çelişkiyi giderecek ve bireysel dengeyi sağlayacak temel unsurun 'kişilik'

olduğunu işaret etmektedir. Çünkü; bütün insanlarda benzer yapıda olmasına karşın bir yandan her insanın farklı esneklikteki sinir sistemi yaşanan çevreye 'olumlu' uyumunu farklılaştırırken, diğer yandan doğuştan kazanılan farklı eğilimler de bireysel gücün kullanımını ve gelişmesini farklılaştırır. Dolayısı ile kişilik, bireyin kendisini ne ölçüde ayrı bir varlık olarak kabul edebildiğine ve bunun sonucu hangi kaçış (savunma) mekanizmaları geliştirmiş olduğuna bağlıdır. Bu anlamda kişilik, insanın çevresindeki diğer insanlar ve cansız nesnelere dünyası ile kendi benliği arasında kurabildiği ilişki ile belirlenir.

İnsanın doğuştan getirdiği sağduyu ile birlikte özgürlüğünü de kabul edebilmesi durumunu Fromm, sağlıklı bir gelişme olarak "üretken" niteliği ile açıklamaktadır. Fromm' a göre, sağlıklı ilişkileri kuramayan insan için üretken olmayan iki kaçış yolu vardır. Bunlardan biri "boyun eğme", diğeri "başkaldırma" dır. Diğer bir deyişle insan, onu yalnız ve güçsüz bırakan dünyaya karşı ya "ilgisiz" yada "yıkıcı" bir kişilik geliştirir.

Fromm, bu iki karakter grubunu daha sonra dörde ayırmış ve yine aynı anlamda dört tip önermiştir:

- Alıcı yönelimli kişiler ('Açık Ağız'-Freud' a göre 'Oral-Edilgin')
- Sömürücü yönelimli kişiler ('Isıran Ağız'-Freud' a göre 'Oral-Etkin')
- İstifçi yönelimli kişiler ('Biriktiren, Sahip Olan'-'Anal' karakter benzeri)
- Pazarlayıcı yönelimli kişiler ('Kişiliğini Satabilen', 'Yüzeysel Kişilik')

Bu tiplerin daha çok "karakter" özellikleri taşıdığı ve gerçek kişilerin de bu dört dilimde çeşitlendiği anlaşılmaktadır. Hiç kuşkusuz, Fromm' un önerisindeki en önemli tip dördüncü tiptir. Çünkü bu tip, aynı zamanda çağdaş insanı ve içinde düştüğü açmazı da simgelemektedir.

9) Hans Jürgen Eysenck

Eysenck, kişiliği belirli bir hiyerarşik yapılaşma biçiminde açıklamaktadır. Diğer bir deyişle, kişilik, dört kademeli bir yapılaşmanın son kademesinde belirir. Ona göre, bu kademeler kişiliğin birbirini izleyen dört düzeyini oluşturmaktadır. Bu yaklaşımca ilk düzey kişiliğin en alt düzeyidir ve belirli uyarıcılara kişinin gösterdiği belirli biyolojik tepkilerin kökeni bu düzeyde aranmalıdır. Eysenck, bu nedenle, söz konusu düzeyi genetik-kalıtımsal verilerin etkinliğinde oluşan öznel nitelikte bir 'özel tepki düzeyi' adı altında dile getirmektedir.

İkinci düzey, 'alışılmış davranışlar düzeyi' adını alır ve bireyin yaşadığı ortamlardan elde ettikleri ile biçimlenen yapısını işaret eder. Alışkanlıkları, benzer durumlara benzer tepkiler göstermesi bu düzeyde açıklanabilir.

Üçüncü düzey, kişinin alışkanlıklarının ve davranışlarının düzenlendiği ve sıraya sokulduğu

düzeştir. Bu düzeştirde kişi, belirli eğilimlerini belirli kalıplarda özgür bırakır. Kişiye özgü özelliklerin sürekli, değışmez, dengesiz, doğru yada değışken nitelikler kazandığı düzey bu düzeştir. Eysenck, bu nedenle bu düzeştirde 'eğilimler düzeyi' adını vermiştir.

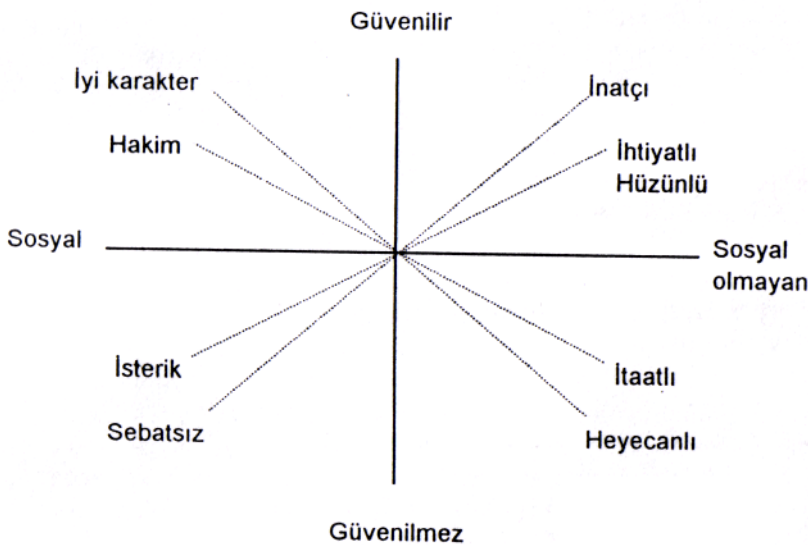
Tiplerin belirginleştđđ düzey ise, kişiliğin ulaştđđı son evredir. Eysenck'e göre, belirgin tiplerin ortaya çıktđđı bu son evredeki kişilik oluşumu, bireyin ilk üç aşamadaki-düzeydeki-dilimdeki etmenlerden hangisinden daha fazla etkilendiği ile bağlıdır. Dolayısı ile, kişiliği belirleyen temel etmen, tip aşamasına kadar yaşanan düzeylerdeki etmen yığınlarından bireyde kümelenmiş olanlarının biçimidir. Bu birikim her birey için değışik olacağından tip-kişilik farklılıkları ortaya çıkar.

Eysenck'in bu yaklaşımı, daha sonra aynı konuya yaklaşım yapmış olan diğer davranış bilimcilerde temel oluşturmuştur. Ancak, üçüncü evredeki sınıflandırmanın tiplere ışık tuttuğu bir gerçekse de, tiplerin yalnızca (eğilimler düzeyinde yer alan) bu beş eğilimle sınırlı kalmayacağı açıktır. Diğer bir deyişle, eğilim karmaları çok sayıda kişilik tipide işaret etmektedir.

10) Philip E. Vernon ve Kişilik Tipolojisi

Kişilik ile ilgili kuramları ortaya koyanların her biri, kuşkusuz çalışmasını kuramına koşut bir kişilik tiplemesi denemesi ile tamamlamıştır. Ancak; söz konusu kuramların ana amacının tedaviye dönük olması yüzünden, bu denemeler oldukça belirsizdir. Diğer bir deyişle, söz konusu kuramlar tipolojiden çok psikolojik tedavi yöntemleri ile ilgilidirler. Bir başka deyişle, tiplenenin temellerini atmışlardır. Oysa insanlar, aralarındaki ortak noktaların belirlenmesi ile gruplandırılabilirler.

Ernst Kretschmer' e göre tip, bireyin fiziksel ve psikolojik nitelikleri ile öznel özelliklerinin birlikte oluşturduğu bir olgudur. Kişilerin bu özelliklerinin davranışlarına yansımalarına göre onları belirli gruplar altında toplamak mümkündür. Genel özelliklerine göre elde edilecek gruplar, daha sonra özel alt gruplara da saçılabilir. Vernon, bu alandaki öncülerden de yararlanarak ikili-dörtlü-sekizli grupları onikiye çıkarmış ve çağdaş bir kişilik tipolojisi oluşturmuştur: (Bkz.: Şekil-13)

Bu diyagramda Vernon' un yine esas olarak dört ana grup oluşturduğu ve diğer sekiz grubun da bir bakıma bu ana gruplardan çeşitlenen alt gruplar olduğu açıkça görülmektedir. Ona göre, dört kişilik tipinin oluşturduğu ana eksenler arasında değışik koordinatlarda değışik kişilik tipleri yer alabilir.

Böylece Vernon, bir yandan

kişiliği belirli dilimler içinde sınıflandırmaya çalışırken bir yandan da tam bir sınırlamanın güçlüğüne vurgulamaktadır. Bu açıdan yaklaşarak Vernon, sayısız çeşitliliği kabul ederek herhangi bir insanın özellikle dikkati çeken (gözlemlenebilir) davranışlarının benzer davranışlar gösteren diğer insan yada insanlarla birlikte diyagramdaki dilimlerden birisine sokulabileceğini ve bir tip elde edilebileceğini öne sürer. Belli bir tip belirdikten sonra kişinin beklenen yada olası davranışları ve bu davranışları ortaya çıkaran koşullar tahminlenebilir.

Aslında, Vernon'un olgunlaştırdığı bu tipolojik yaklaşım bir bakıma yeniden geriye dönerek, insanın diğerleri ile arasında önemli benzerlikler bulunmakla birlikte onu diğerlerinden ayıran bilinçli ve etkin yanını da vurgulayan güncel sosyal psikolojinin de temelini oluşturur. Nitekim; Carl Rogers, Gordon Willard Allport, Abraham Maslow ve Kurt Lewin gibi artık doğrudan doğruya davranış bilimleri kapsamında adı geçecek psikologların da yaklaşımları hep bu bütüncül yaklaşım olmuştur.

Freud'dan bu yana kuramsal yaklaşımlardaki bu temel değişim ile birlikte dikkati çeken bir diğer özellik de, kuramlardaki etkin çevresel unsurların karakter unsurlarından gitgide daha fazla ağırlık taşımaya başlamasıdır. Bu durumda (bu aşamada) kişilik-toplum ilintisine özel bir başlık açmak hem bir zorunluluktur hem de sosyal psikoloji için gerekli tabanı hazırlar.

1) Ortak Davranışların Gelişmesi

Kültür, insanların doğuştan getirdikleri yetenek ve özellikler olmayıp, sonradan kazandıkları psiko-sosyal alışkanlıklar ve çeşitli davranış kalıplarıdır. O halde kültür, içgüdüsel ve kalıtım yoluyla kazanılmış bir değer olmayıp, tamamen eğitim yoluyla öğrenilmiş ve belirli bir toplumun üyelerince paylaşılan davranışların sonucudur. Aslında bütün canlılarda öğrenme yeteneği vardır. Örneğin, karınca ve arı toplumlarında da işbölümü ve tabakalaşma vardır. Ancak, bu özellikler her karıncanın birimsel yapısı (biyolojik programı) içindedir ve zaman içinde değişmez.

Karıncaların, yüzyıllardan beri aynı biçimde yaşadıkları ve bu süre içinde hiçbirşey öğrenmedikleri anlaşılmaktadır. Kültürde ise, tavır ve eylemlerin, örneklerin öğrenilmesi ve öğretilmesi sözkonusudur ve kültür bu şekilde varlığını korumaktadır. Öte yandan, yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığına göre sadece insan toplulukları bir kültüre sahiptir. Kısaca, insanoğlu nasıl davranacağını öğrenir. Ait olduğu toplumun diğer üyeleriyle birçok davranışını paylaşır (ortak davranış gösterir). Bu nedenle de, bir toplumun üyelerinin (bireylerinin) öğrenilmiş ortak davranışları kültür olarak adlandırılır.

Sonradan öğrenme yoluyla kazanılan ve geleneklerle varlığını sürdürebilen kültür, tam anlamıyla toplumsal bir yaratmadır. Kültürün, toplum içerisinde yaşayan insanlarca yaratılmasına ve ortaklaşa paylaşılmasına en iyi örnek, çeşitli zamanlarda ormanlarda hayvanlarla beraber yaşarken bulunan çocukların hikayesidir. Bunlardan birisi, 1920 yılında Hindistan mağaralarında bulunan sekiz yaşındaki kız çocuğu Kamala' nın öyküsüdür. Kamala, ilk bulunduğu zaman, geceleri dört ayakla dolaşiyor ve kurt gibi uluyordu. Karanlığı seviyor ve diğer çocuklar yanına yaklaşınca dişlerini çıkarıyor

ve homurdanıyordu. Zamanla, ilk günlerin hayvanı ve kurt çocuğu Kamala, çok değişik ve gerçek bir insan haline gelmiştir.

Bu durumda kültür, bireyin toplum içinde diğer insanlarla kurduğu ilişkiler sonucu öğrenilmiş olduğu ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir takım davranış biçimleriyle tavır ve hareketleri de kapsar. Kültür değerleri, böylece örgütlenmiş gruplarda ve toplumlarda yaşayan insanlarca yaratılır ve ortaklaşa paylaşılır. O halde kültür, toplum içindeki tek bir kişinin özel tutku ve davranışları olmayıp, bir toplumun genel karakteri, değerler ve inançlar sistemidir. Sonuçta kültür, kişiden kişiye aktarılan öğrenilmiş bir yaşam biçimidir. Kültür değişir, ancak temeldeki model yine de aynı kalır.

Kültürün, bir alt başlıkla (Ortam) algılamaya farklar getiren ortamsal bir güçlü etmen olduğu bu çalışmanın başlarında yer almaktadır. Ancak; bu etmenin, daha üst bir düzeyde kişilik ile de yakın ilintileri bulunduğu açıktır.

Bu çalışmanın ana konusu 'davranış' olduğuna göre, kişilik-kültür ilintisinin açıklanmasında da yine aynı göstergeye yer vermek doğru olacaktır. Kohlberg, yaptığı araştırmalara dayanarak insanın davranışsal gelişiminde bütün insanlar için ortak altı evre bulunduğunu önermektedir:

Gelenek Öncesi Düzey

1. Evre: Suç ve Ceza Yaklaşımı (itaat)

Bu evrede çocuğun, iyi/kötü yada doğru/yanlış türünden değerlendirmelerinin temelinde davranışlarının sonuçları (ceza yada ödül) yatar. Canının yanması yada sıkıntı veren durumlar kaçınılması gereken olumsuzluklardır.

2. Evre: Çıkarıcı-Bencil Yaklaşım

Gereksinimlerin karşılanması birinci derecede önemlidir. Göresel bir değer farklılaşması olmakla beraber davranışlarda alışveriş ilkesi geçerlidir.

Geleneksel Düzey

3. Evre: Yaranma Yaklaşımı

'iyi niyet' önemlidir. Davranışlarda örnek olma, başkalarının takdirini kazanma ön plana geçer.

4. Evre: Yasa ve Düzen Yaklaşımı

Doğru davranış, 'üzerine düşen görevi toplumsal düzene, yerleşmiş kurallara göre yapma' biçiminde değerlendirilir. Bu durumda, kimin yetkili olduğu önem kazanır.

Gelenek Ötesi Düzey

5. Evre: Göreceli Bağımsızlık Yaklaşımı

Bu evrede davranış, toplum değerleri gözetilerek ortaya konmakla birlikte 'görüş birliğinden' ve 'bireysel farklılıklardan' da etkilenir. Yasallık kabul edilmekle beraber yasaların değişebilirliği de kabul edilir.

6. Evre: Evrensel Değerler Yaklaşımı

Vicdan, özgürlük, adalet ve eşitlik ilkeleri bireysel düşüncenin ürünlerine dönüşür. Toplumsal düzene özgü yasa ve kurallar yerini insana saygı kavramına ve öznel görüşlere bırakır.

Kohlberg'in yaptığı bu araştırmanın bulguları ve getirdiği öneriler 'ahlak gelişimini' izlemek amacıyla da kullanılmış ve genelde kabul görmüştür. Kaldı ki, başka araştırmalar da benzer sonuçlar vermiştir. Ancak; bu evrelerin herkes için kesinlikle ve aynı düzeyde (nicelik ve nitelikte) geçerli olduğunu savunmak zordur. Bu durumu Kohlberg de kabul etmektedir. Belli bir toplumun kırsal yada kentsel kökenli denekleri arasında olduğu gibi değişik uluslardan denekler arasında da evrelerin sırası ve içeriği bakımından farklar olmaktadır.

Sıralamayı bozan ve her evredeki bireysel çelişkileri giderme yöntemlerini belirleyen temel etmen, hiç kuşkusuz bireyin üzerinde yaşadığı ortamdır. Ve yine hiç kuşkusuz, bu ortamın bir diğer adı da 'kültür' dür. Kültürün ise, bireyin toplumsallaşmasının bir sonucu olduğu kadar bireyi toplumsallaştırdığı bellidir. Böylece, kişilik-kültür bağına kuşku duyulamaz. Zaten sosyal psikolojinin bu anlamda bir kuşkusuz olduğu da söylemez. Tartışılan, bu ilişkinin yönü ve boyutlarıdır.

BİREY VE ÇEVRESİ

1. Birey ve Ortamı

Her insan bazı özelliklerle donanık bir organizma olarak belli bir toplum ve kültür içinde doğmakta ve o toplumun kültür öğeleriyle yoğrularak gelişmektedir. Diğer bir deyişle insan, kesinlikle biyo-kültürel ve toplumsal bir varlıktır.

İnsan, yaşamı boyunca sürekli bir gelişme içindedir. Gerçekte insanı 'birey' olmaya götüren bu süreç, yukarıdaki tanımla da koşut olmak üzere üç aşamada ortaya konabilir.

1) İnsan, ana-baba yoluyla soyundan gelen bazı biyolojik gizilgüçlerle donanmış olarak doğar. Kalıtımla gelen bu nitelikler, onun daha sonra kazanacağı özelliklerin temelini oluşturur.

2) İnsan, doğduğu ortamdaki çevre elemanları ile bilinçli yada bilinçsiz etkileşimi sonunda edindiği izlenimleri ve deneyimleri bu temel-ham yapıya katar ve yeni nitelikler kazanır. Gizilgüçlerine bağlı olarak farklılaşan sonuçlar veren kültürel nitelikli bu etkilenme sonucunda insan, çevresine uyum sağlayarak içinde yaşadığı toplumun bir üyesi olur.

3) Bu son aşamada ise, insan, doğuştan ve sonradan kazanmış olduğu yetenekleri oranında yeni değerler üreterek kendisine aktarılmış olan değerleri zenginleştirir.

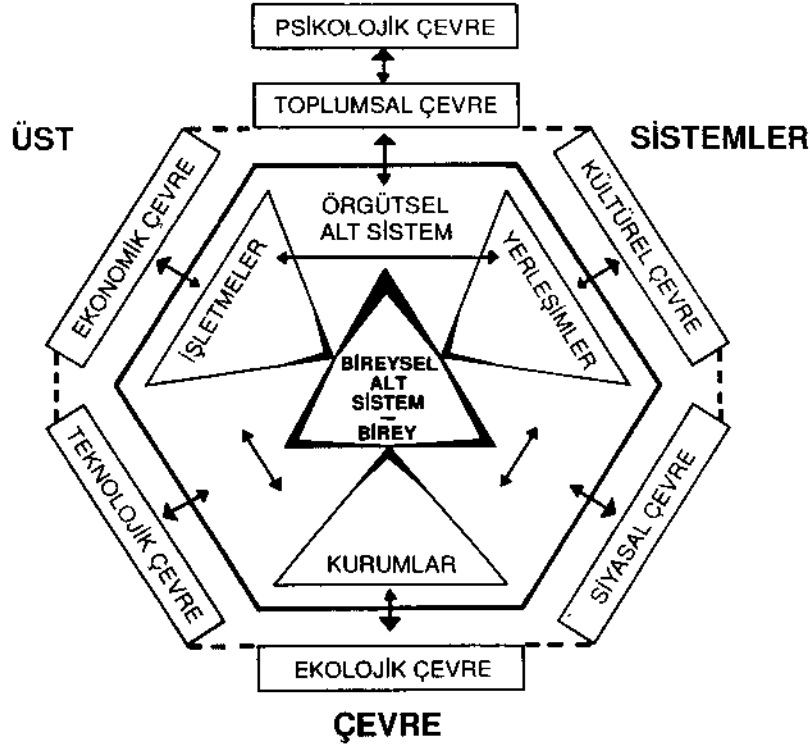
Bu durumda insanı, 'kalıtımla getirdiği gizilgüçlerini kültürlenerek geliştirebilen ve yeni kültürel değerler yaratabilen bir canlı' biçiminde tanımlamak mümkündür.

Böylece insan, çevresiyle etkileşerek gelişimini sürdürür ve kendisine özgü bir özellik (kişilik) kazanır. Kazanılan kişilik özellikleri insandan insana ayrılıklar gösterir. Nitekim, daha karmaşık bir biçimde olmakla beraber Davranış Bilimleri disiplini açısından daha uygun olacak bir tanım daha yapılabilir:

Bağımsız organik ve düşünsel verileri fiziksel yeterlik, yetenek ve eğitimi olanaklarından yararlanma düzeyinde gelişmiş; organik gereksinimleri farksız; ekonomik, toplumsal ve psikolojik gereksinimleri, algılamaları ve davranışları çevre elemanlarına koşut biçimde gelişmekle beraber kendisine özgü olarak farklılaşan canlılar 'birey' adını alırlar.

Gerçekten; kişiye 'birey' niteliği kazandıran temel etmenler, onu başkalarından farklı yapan özelliklerdir. Her birey de bir diğerinden farklıdır. Çünkü, diğer farklılık etmenleri bir yana bırakılırsa, her bireyin çevreyi oluşturan elemanlardan etkilenme düzeyi farklıdır. Aşağıdaki tabloda, bu kitabın temel yaklaşımını da işaret edecek biçimde bireyin çevre elemanlarını onlardan etkilenmesinden daha ağırlıklı

olarak etkilediği kabul edilmekle beraber iki yönlülük gözardı edilmemiştir. Dolayısı ile, bireye 'birey' özellikleri kazandıran etmenler arasında çevre verilerine öncelik verilmektedir. Hiç kuşkusuz Çevre Verileri deyiimi ile tanımlamak istenen, insanın içinde yaşadığı ortamdır. (Bkz.: Şekil-3)

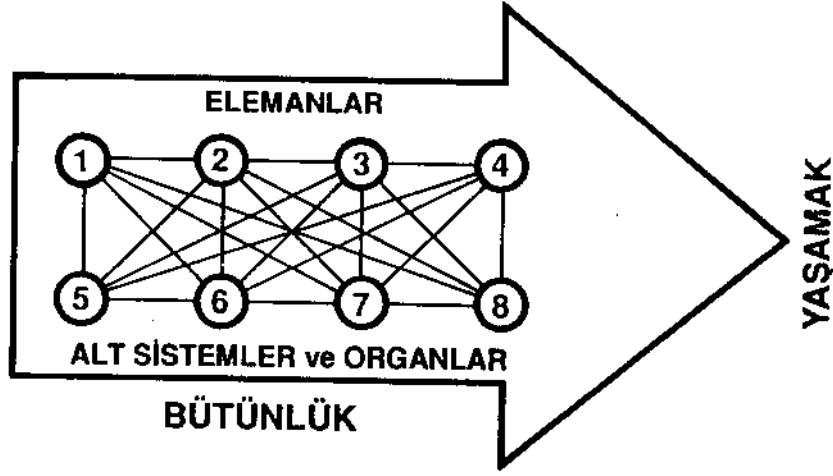

Yukarıdaki tabloda, insanı uzaktan ve yakından kuşatan iki çember bulunduğu açıkça görülmektedir. Her iki çember de, gerçekte birbirini doğrudan yada dolaylı olarak izleyen çemberlerden (sistemlerden) oluşmaktadır. Ancak, bu sistemler yalnızca birbirini izlemekle kalmaz, aynı zamanda birbiri içine girerek 'çevre' adı verilen bir bütünlük oluşturur. Örneğin, dış çemberde yer alan üst sistemlerin her biri başlıbaşına sistem özelliği gösteren ve bu nedenle de bu ad verilen birer eleman olmasına karşın, hem kendi aralarında ve hem de iç çember elemanları ile iletişim durumundadırlar. Dolayısı ile hem onları etkilerler ve hem de onlardan etkilenirler. Kuşkusuz, üst sistemlerin de dış çepeleri daha üst sistemlerle etkileşim durumundadır:

İç çemberde yer alan elemanlar ise, yalnızca topluca kurumsal bir sistem oluşturmakla kalmazlar; aynı zamanda üst sistemlerin bir uzantısı olan bir alt sistem ortaya koyarlar. Çünkü, bu alt sistem elemanlarının da her biri üst sistemlerle iletişim ve kaçınılmaz bir etkileşim durumundadır.

En ortada yer alan 'bireysel alt sistem', bir yandan doğrudan doğruya 'insan' adı altında yine başlıbaşına (insan bedeni olarak) bir sistem oluştururken bir yandan da kendi içinde alt sistemler (dolaşım sistemi, sindirim sistemi, sinir sistemi gibi) içerir. Kuşkusuz bu alt sistemler de kendi aralarında güçlü bir iletişim ve uyum içindedirler. Bu alt sistemleri ve bedendeki bütün organları birer sistem elemanı olarak simgesel sayıda göstermek suretiyle, insanı bir sistem bütünlüğü içinde çizmek olanağı

vardır. Böylece, hem insanı oluşturan elemanların arasındaki kaçınılmaz ilişki ve hem de bu elemanların (sistemlerin) yaşama amacına dönük bütünlüğü kolaylıkla görülebilir:

Bir önceki büyük tabloda da görüldüğü gibi, bu bireysel alt sistem de kendisini yakından kuşatan kurumsal alt sistem elemanları ile iletişim ve yine, kaçınılmaz bir etkileşim durumundadır.

Böylece insan bedeni alt sistemlerine göre birbirini bütünleyen bir üst sistem olurken, kurumsal bir alt sistem de insana göre bir üst sistem olur. Oysa, dış çemberdeki üst sistemler de kurumsal alt sistemin bir üst sistemidir. Bu yaklaşımla, Çevre'yi oluşturan bütün sistemlere göre dünya da bir üst sistem olurken, güneş sistemi dünyaya göre; galaksimiz de güneş sistemine göre ve sonunda evren de galaksimize göre bir üst sistem olur. Bu sistemler yumağının bir diğer mantığı da, insanın alt sistemlerinin uzayı etkileyebilecek kadar etkin ve ondan etkilenecek kadar savunmasız olduğudur.

Bu durumda tablodan çıkarılabilecek ana fikir, bireyin çevre unsurları ile hem doğrudan hem de dolaylı, ama kaçınılmaz bir ilişkiler yumağı içinde yaşamasıdır. Dolayısı ile, her insan, gerçekte öncelikle bu ilişkiler yumağından etkilenmesine (yani, ortam koşullarına) koştur olarak biçimlenir yada 'bireyleşir'. Çevresini etkilemesi ise, bu aşamadan sonra savunulabilir. Çünkü, yaşamını diğer insanlardan ve tabloda çerçevelenmiş olan çevre verilerinin çoğundan soyutlanmış yaban bir ortamda geçiren bir insanın bu sistemler yada onları oluşturan elemanlar üzerinde etkin olmasını beklemek olanaksızdır. Tarzan'ın dar çerçeveli ortamı üzerindeki etkinliği bu yargıyı bozamaz.

İnsan, hiç kuşkusuz sürekli bir değişim içinde olan bu ortam (çevre) elemanlarını görsel bir denetim altına alarak sözcüklerde, kavramlarda, cisimlerde, diğer insanlarla ilişkilerinde ve yeni fikirlerde zaman ve ortamın boyutlarını küçültür ve kendisine göre bir dünya yaratır. Böylece insan, kendisini, beğense de beğenirse de istese de istemese de-iyi de olsalar kötü de olsalar bu elemanlarla ilişki içinde bulur. Toplum' başta olmak üzere değişen çevre elemanları, insanı aynı zamanda yeni uyum biçimleri geliştirmeye ve geleneksel davranışlarını değiştirmeye zorlar. Bu gelişme, örneğin bir tartışma salonunda, parlamentoda, okulda, yakın çevrede ve oturma odasında kuramlara ayrıcalıklar getiren

kişisel davranış değişiklikleri ve bunlara ilişkin sorunlar yaratır. Kuşkusuz bu olgunun nedeni, duruşun (yada 'tavır') 'belli kişi yada durum karşısında kişinin özgün biçimde tepki gösterme eğilimi' olması ve geçmiş deneylerin bir sonucu olarak yeni deneylerin etkisiyle değiştirilebilmesidir.

Yukarıdaki tablo, tanım ve ifadeler bir yandan kişiyi bağımsız bir organizma olmaktan çıkarırken diğer yandan da onun öznel niteliğini gözetmektedir. Sosyal psikolojik yaklaşım da bunu öngörür. Çünkü, bireyin öznel niteliğinden kaynaklanan sorunlarda bile sosyal psikolojinin esas ilgi odağını bireyin 'toplumsal davranışları' oluşturmaktadır. Çünkü, toplum içi ilişkiler bireyin psikolojik olarak biçimlendirdiği duruşlar kümesi olarak da yorumlanabilir.

Öte yandan söz konusu 'küme', bireyin içinde bulunduğu toplum yada bir başka deyişle büyük çapta öğretilen değerler, kalıplar, roller, aile yaşamı ve toplumun ailenin de içinde bulunduğu parçası ile bağlıdır. Bu durumda kişinin 'duruş' unun, özellikle kişiyi 'birey' olmaya götüren ikinci aşama ile bağlı olduğu bellidir. Bununla beraber, 'duruş' kavramının kuramsal açıdan edilgin (pasif, eylemsiz) bir durum gösterdiği açıktır. Bu nedenle, 'davranış' m bir tanımını yapmak ve çıkış noktasını yakalamak gerekecektir.

Son yıllarda özellikle psikoloji biliminde 'algılama', 'davranış' ve 'güdüleme' kavramlarına keskin ayırımlar getiren kuramsal yaklaşımlar yapılmaktadır. Fakat; bu aşamada ve çalışmanın gereği olarak ele alınan bir 'davranış' yaklaşımı, davranışın yalnızca edilgen değil, aynı zamanda eylemli olmasına dayanır. Ancak; davranışın da gerisinde 'algılamanın' yattığı, algılamanın da 'güdüleme' ile sıkı bağları gözden uzak tutulamaz. Çünkü, kişinin davranışları, güdeleri ve amaçları toplumsal öğrenme işlevleri kapsamında bir takım araçlarla düşünce yapısına yerleştirilen modellerden kaynaklanır. Hiç kuşkusuz bu modeller çevre elemanlarından (ortam) yararlanılarak oluşturulabilir. Bir başka deyişle Davranış, kişinin fiziksel ve düşünsel yapısı dışında tümüyle öğrenim ve eğitime bağlı olarak oluşan düşünsel, duygusal ve eylemli yada eylemsiz bir karşı hareket olgusu yada olaydır.

Böylece, biyolojik gizilgüçler dışında kişiyi 'birey' olmaya götüren temel etmenlerin ortamdaki (yada 'çevre' den) kaynaklandığı ve bireyin bağımsız yorum ve karar organları bulunmasına karşın, bu organların yorumlayacağı elemanların bireyin algılayabildiği çevresi ile (çevrenin, algılayabildiği elemanları ile) sınırlı olduğu söylenebilir.

.....